

Zvlášt' obsírně analyzuje vývoj názorů K. Marxe a B. Engelse na dějiny Východu. Konstatuje, že jejich postoj k řadě problémů, zvláště k otázce existence soukromého vlastnictví půdy na Východě, se v průběhu jejich života měnil. To do značné míry vysvětluje, proč se stoupenci i odpůrci „pětistupňové“ koncepce mohou opírat o teze téže „autority“, kterou pro ně především K. Marx bez sporu je.

Ve třetí části knihy V. N. Nikiforov konfrontuje dosud teoreticky analyzované hypotézy s výsledky výzkumů. Zabývá se materiálem, který vypovídá o společenských vztazích třídních společností existujících na různých vývojových stupních od neolitu až po období rozpadu koloniální soustavy. Zvláštní pozornost věnuje těm zemím, jejichž vývoj probíhal dlouho poměrně izolovaně. Při rozboru materiálu z Číny, Indie, Kambodže, Egypta, z oblastí indiánských kultur, Oceánie, tropické Afriky (a také Mezopotámie, Sumeru a Laosu) se zaměřuje především na dosud nedostatečně řešenou problematiku přechodu mezi jednotlivými formacemi, podrobně vymezuje znaky počátečních forem třídní společnosti: 1. Třídní společnost vzniká v posledním stadiu neolitu. 2. Stát nevzniká dříve než soukromé vlastnictví a třídy. 3. Nikde nebyla potvrzena existence státního vlastnictví půdy. 4. Vedle soukromého je rozšířeno také občinové vlastnictví. 5. Pro rané třídní společnosti jsou charakteristické přežitky rodové organizace. 6. Velkou úlohu sehrávají kolektivní formy vykořisťování. 7. Vykořisťování existuje jak přímé násilí, vykořisťování individuálně vlastněných otroků, nebo ztotožnění bezprostředně ekonomického původu („dlužníci“). 8. Třídní struktura má tyto složky: a) vykořisťovatelé, b) mezivrstva tvořící bezprostřední oporu velkých vlastníků, c) vykořisťování („úplní“ otroci, „heloti“ zbavení osobní svobody a mající určité sepětí s výrobními prostředky a „karmakáni“ zbavení výrobních prostředků a mající zbytky osobních práv).

V závěru autor shrnuje poznatky, ke kterým dospěl, a vyvozuje z nich teze, podle nichž současná věda znovu potvrzuje konkrétními fakty „pětistupňovou“ periodizaci dějin Východu.

Na konci knihy se tak před čtenářem objevuje známé „učebnicové“ schema — avšak prošlé změtí pochybností zastánců nejrůznějších variant hypotézy asijského výrobního způsobu, obohacené hloubkou i zmatky evropského myšlení, které se od sedmáctého století snažilo filozoficky hodnotit zpočátku skromné poznatky o zemích východu, a konfrontované s řadou empirických poznatků vzešlých z výzkumů předkapitalistických třídních společenství.

Zajímavé je srovnání některých závěrů V. N. Nikiforova s tezemi S. V. Šuchardina, který se na počátku sedmdesátých let zabýval otázkami vývoje předkapitalistických formací z poněkud jiného zorného úhlu ve své knize „Vědeckotechnická revoluce současnosti“. Oba autoři se napříklád rozcházejí v názoru na úlohu využití železa v dějinách lidské společnosti. Šuchardin, který vychází z kontextu evropské kultury, považuje použití železa za technický základ vzniku otrokářské formace a třídní společnosti vůbec, kdežto Nikiforov vyvozuje při analýze dějin Číny závěr, že použití železa se stalo technickým základem vzniku feudální formace.

Ve své knize „Východ a světové dějiny“ V. Nikiforov poněkud odsouvá do pozadí problém hledání hranic mezi filozofií, historií a sociologií. Činí tak ve prospěch syntetizujícího přístupu. Aby mohl podložit filozofickou tezi o dynamice dějin, „zastavuje se“ v toku historických událostí a noří se do struktury společnosti, odhaluje „logiku“ její existence a jejího zániku v daném historickém období. Jeho kniha tak zasahuje do problematiky řady společenskovědních oborů a může promluvit k široké odborné veřejnosti. Laikovi pak nabízí zhuštěný obraz závažného, svým způsobem opomíjeného a v každém případě ne dořešeného problému.

Libor Musil

Jaromír Janoušek: *Společná činnost a komunikace*. Praha, Svoboda 1984, 243 s.

Knihy ve čtyřech kapitolách pojednává o různých aspektech společné činnosti, která je chápána jako kooperace mezi členy kolektivu. Podobně jako ve své dřívější práci věnované problematice sociální komunikace, také zde autor zakládá svůj po-

stup na rozboru Marxovy kategorie sociálního styku (Verkehr). Právě v této kategorii nachází východisko, jež umožňuje analyzovat vzájemné působení mezi lidmi v souvislosti s povahou širších společenských vztahů. Zvláštní pozornost při zkoumání společné činnosti je věnována komunikaci mezi partnery, a to v rovině verbální a neverbální. Sdělování a interpretace významů jsou brány jako neoddělitelná součást každé společné činnosti. Celá studie je pojata jako rozbor psychologických aspektů vztahu mezi společnou činností a komunikací. Autor přitom vychází z předpokladu, že i ta nejelementárnější komunikace přináší vyrovnávání rozdílů ve výchozí informovanosti. Tento moment stimuluje výkon dosahovaný při společné činnosti. Společná činnost pak přispívá na jedné straně k rozvoji tvůrčích potenci kolektivu, na straně druhé k obohacování a rozvíjení individua, člena skupiny.

Autor konstatuje, že jakákoli společná činnost je zasazena jednak do rámce životního způsobu individuí, jednak do rámce širších společenských struktur, uvnitř kterých je realizována. Obou těchto sociologicky vysoce relevantních východisek se však autor v samotném průběhu svého zkoumání dotýká jen nevýrazně. Na rozdíl od již vzpomínuté práce z konce šedesátých let obsahuje nynější studie vedle teoretických analýz také rozbor řady laboratorních experimentů, které autor sám realizoval. Tyto výzkumy se pohybují v rovině psycholingvistiky a nejsou tedy pojaty jako ilustrace teze o podmíněnosti společné činnosti širším sociálním rámcem. Je přitom problematické, nakolik sociálně psychologická analýza společné činnosti realizované v malých skupinách může být plodná pro výzkum sociologičtější formulovaných problémů. Autor sám připouští, že procesy na úrovni velkých společenských skupin, tříd a společností jako celku probíhají do značné míry nezávisle na dynamice mezi-osobních vztahů. Síře propasti mezi oběma sférami (mezi světem mezilidských vztahů a světem makrosociálních struktur) je podtržena přístupem autora, jehož zkoumání nepřesahují rovinu psychologie, lingvistiky a psycholingvistiky.

Pro průměrně informovaného zájemce představuje předložená práce poměrně obtížný text. Autor totiž předpokládá u čtenáře znalost svých předchozích prací, zejména knihy o sociální komunikaci. To se projevuje jak v pasážích o přejímání rolí mezi partnery v dialogu, tak také v odkazech týkajících se vztahu mezi tematickou a interpretační linií komunikace, vztahu fixační a operativní funkce pojmů, vztahu mezi významem věty pro mluvčího a pro posluchače apod.

Pro sociologa představuje předložená práce výzvu hned v několika ohledech. Především ho nutí znovu promýšlet otázky týkající se charakteru a zdrojů moci a mocenských konfliktů ve společnosti. Jestliže lze společnou činnost v principu pojmout jako harmonickou kooperaci (a autor tak činí), znamená to, že konfliktní prvky přistupují k mezilidským vztahům odněkud zvenčí? Je přirozené, že z hlediska harmonicky pojaté společné činnosti musí být výskyt jakýchkoli konfliktních prvků považován za sociálně patologickou deformaci. Pro celou rovinu společenské makrostruktury s jejími vnitřními protiklady tak zůstává výklad vedený z perspektivy společné činnosti do značné míry irelevantní.

Pokud autor vůbec přihlíží k projevům mocenských aspektů v mezilidských vztazích, chápe je — v kontextu s celkovým harmonizujícím pohledem — pouze v podobě řízení a organizování, respektive sebeřízení a samoorganizování.

Z hlediska sociologie lze nalézt podnětné pasáže v kapitole pojednávající o souvislostech verbální a neverbální komunikace se společnou činností. Zejména pasáže o problematice vzájemného vztahu tazatele a informátora mohou mít význam v souvislosti s metodami empirického výzkumu. Autor zde referuje o možnostech mimoverbálního ovlivňování respondenta, které může probíhat bez vědomého úmyslu tazatele. Vcelku jsou však komunikační role tazatele a informátora analyzovány v souvislosti se speciální problematikou řešení problémů ve skupině. Odtud autor přechází k tématu produktivnosti a tvořivosti skupinové práce a k otázkám organizace a řízení práce kolektivu. Zde se opět přibližuje problematice sociologické, a to zejména v pasážích pojednávajících o formální a neformální komunikaci v pracovních týmech. Obecnější význam má oddíl věnovaný otázkám kreativity vědecké práce v závislosti na typu komunikace probíhající v kolektivu badatelů.

V pořadí již třetí monografie Jaromíra Janouška nesporně zachovává odbornou úroveň, na kterou jsou čtenáři u tohoto erudovaného autora již zvyklí. Skutečnost, že se kniha objevila právě v sociologické knižnici, může ovšem svádět k dojmům, že sociologie dosud nemá zcela jasno v otázce vydělení předmětu vlastního zkoumání.